

Bodor Béla

Kritikák a teremtésről

Kultúránk a megítélés, értékelés kultúrája. Magatartásunk legfontosabb jegye, hogy nemcsak élvezzük azokat a dolgokat, melyek élményt jelentenek, örömet okoznak nekünk, hanem rögzest meg is ítéljük őket, értéket tulajdonítunk nekik. Márpedig ha kritika tárgyává tehetünk mindent, ami esztétikai élményt okoz – és a természet dolgai tagadhatatlanul ilyenek –, miért éppen a világról, a természetről magáról ne mondhatnánk bírálatot?

Táj Istenmezeje körül

Amikor arra törekszünk, hogy egy tájról, vagy általánosabban: magáról a földről alkossunk esztétikai alapelveken nyugvó véleményt, egyszerűbben szólva, ha a teremtés földfelszíni plasztikus elemeit kritizáljuk, először is meg kell kísérelnünk elkülöníteni bírálatunk tárgyát az azt körülvevő, de csak installációnak, díszítményként funkcionáló kelléknek vagy egyéb, a látványhoz csupán külsődlegesen kapcsolódó elemnek minősíthető jelenségektől. Elsősorban az égboltra és a megvilágítás minőségére gondolok, beleértve a felhők és a pára színszűrő és árnyékoló hatását is, de nem feledkezhetünk meg a növényzet és a műtárgyak, létesítmények, illetve általában véve az emberi beavatkozás nyomainak előnyös vagy zavaró hatásáról sem. Ugyanakkor gondolnunk kell arra is, hogy maga a táj az, ami többé vagy kevésbé alkalmas ezeknek az attribútumoknak vagy társobjektnek a hordozására, megjelenítésére. A szigorú purizmus, az a szemlélet, mely szerint a földet csak minden ékétől megfosztva ítélni lehet meg helyesen, szerintem túlzás.

Az Istenmezejét körülvevő táj áttekintésére a közeli Lóhullás-tető tűnik a legalkalmasabbnak, paradox módon azért, mert magát a falut ebből a nézetből teljesen eltakarja az Ökörfőt a Noé szőlőjével összekötő gerinc. Így csakugyan a települést körülvevő tájat láthatjuk, de a rálátást lehetővé tevő látószögéből, anélkül, hogy a falut körbefogó dombok az egész kilátást elfednék.

A horizontot észak felé a Szlovák-érchegység ködös vonulata, délre a Mátra határolja. Nem több, mint két bizonytalan vonal, a hatásuk mégis merőben más. A Mátra mintha csak egy sikerületlen egyenes lenne, melyből aszimmetrikusan emelkedik ki a Galyatető rögtönzöttnek ható kúpja. Az érchegység sejtelmes vízszintese, melyet alig lehet megkülönböztetni a felszálló párából képződő felhők égre írt sávjától, sőt ilyenkor, ősszel és télen, gyakran észre sem lehet venni, mégis méltóságteljes alakzat; alkalmas arra, hogy egyfajta jelentésbeli többletet érzékeltessen. A Mátra – persze csak ebből a szögéből – fantáziátlan kulissza.

Körben a két hegység előtt és az azokat összekötő ív mentén a Hevesi-dombság vízválasztója rajzolódik ki. Vonalától a Tarna völgyéig, tehát ebben az esetben felénk lejt a táj, de ezt a rézsútos síkot kisebb-nagyobb dombok meredek kúpjai tagolják. A hosszan elnyúló, többnyire két házsorból álló falvak csak a házfalak fehér mozaikdarabkáival virítanak ki a

völgyből, amikor a lemenő nap fénye csaknem derékszögben esik rájuk. (Ebben az évszakban alig látunk mást, mint éppen lemenő napot.)

A Tarna és a Szilas völgye ilyenkor ri ki igazán puha zöldjeivel a környező dombok vörösbarnái közül. Mondhatnók, hogy ezek nem magának a felszínnek a megformáltságát dicsérik, hiszen a színek jórészt a növények sajátjai. Csakhogy a hordfelület tagoltsága nem választható el attól, amit hordoz. A táj *viseli* az életet, ahogy az élet is munkálja – építi és rontja, gondozza és koptatja – a tájat. Még az is, ahogyan nagy messze, a Ceredről a vízválasztón át Salgótarján felé vezető szerpentinén éles fénnel megvillan egy autó szélvédője, ez a mulandó jelenség is a földről szól, magának a plasztikának a megnyilvánulása; és az emberi rondítás folytán idekerült tájidegen fenyvesek zöldje is *ennek* a felszínnek a faktúráját fedi el vagy emeli ki, fényviszonyoktól és évszaktól függően.

Nem a tereptárgyak, nem az élet, még csak nem is az utak és irtások, vagy erőszakos telepítések képeiben jelentkező mesterséges rontás az, ami kontrasztot teremt a földnek, hogy alkalmassá váljék az esztétikai megítélésre. A föld mint hordozó és mint rondított a maga leszállított minőségében legfeljebb mint installáció lehetne esztétikai bírálat tárgya. A táj azonban nem áll önmagában. Nem pusztá hordfelület: maga is rá van helyezve valamire. Ez a hordozó pedig a világegyetem, mely annak ellenére, hogy térbeli objektum, szemléletünkben nem terjed ki mélységei felé. Szemünk előtt alapsíkként, mintegy vászonként jelenik meg inkább. Ez a tekintetünk előtt megnyíló alakzat nem más, mint az ég. Amikor a tájat szemléljük, voltaképpen csak elodázzuk az ég vizsgálatát; ez a sajátos eltérítő effektus teremt meg a lehetőséget, hogy a táj értésével, és ezen keresztül bírálatával kísérletezzünk. Kétségkívül a szépség egy fajtája ez: a maga módján a világ érzékibb értéséhez vezet közelebb mindnyájunkat.

Naplementék Istenmezején

Mint a tájról, vagyis magáról a földről szóló műbírálatomban már céloztam rá, a földfelszín plasztikája önmagában alig szemlélhető; az, hogy a domborzat tájként hogyan tárul fel a megfigyelő előtt, igen nagy mértékben a fényviszonyoktól, a naptól függ. Ez a funkcionális megközelítés azonban a napot tekintve csak az egyik lehetséges nézőpont. Megtehetjük, hogy magát ezt a fényt, illetve hordozóin, a felszín és a levegő alakzatain mutatkozó játékát is esztétikai szempontok alapján vesszük szemügyre. Ennek a kísérletnek eminensen a naplemente (deskriptíve és ikonográfiailag egyaránt) leggyakrabban vizsgált jelensége felel meg, és tekintettel az esemény rendszerességére, célszerű mindjárt több napi megfigyelés eredményét összehasonlítani. A megfigyelésekre ős derekán sikerült módot találnom.

November 9-én csaknem a teljes égboltot vastag, sötét felhőréteg takarta. Tömött, vasos anyaga azonban nem volt unalmasan egynemű: legmélyebb rétegének bolyhos feketéjéből világosabb-sötétebb szürke csomók emelkedtek ki, melyeken fehérbe hajló, füstszínű pászmák húzódtak, és ezt a mozgalmas felületet sávos, de inkább foltok sorozataként megjelenő fények barnái gazdagították, tónusukban a tompa umbrától az égetett szienán keresztül egészen a krapplakkal felülfröcskölt poros rózsaszínig. Ez az eleven faktúra szinte síkszerűen, egy helyben kavargott, míg körben mindenütt éles kontúrral tört meg, és a horizont vonalában éles jégkékből keleten hideg ultramarinba folyt át, s csak nyugaton ért össze a dombhátakkal az immár köddé mosódó felhőzet. Három óra után ebben a sávban vált bizonytalan fényfoltként kivethetővé a lemenő nap, melynek vöröse és sárgája rafinált megoldással alulról színezte meg a felhőket, a vöröstől a bordón át egészen az ibolyáig hajló reflexfényekkel, és ugyanezek a színek ismétlődtek meg a völgyet minden oldalról

körbefogó erdős hegyoldalak árnyékba lavírozott rozsdavöröseben. A hegygerincek fái már lehullatták lombjukat, tar ágaik hálózata izgalmas rajzossággal törte át a horizontot kék szalagját, és ritmikusan ellenpontozta a felhőfaktúra nagyvonalú, foltszerű kidolgozását. Aztán a nap eltűnt a *Noé szőlője* sziklás gerince mögött, és a színek sokfélesége puha szürkésbarna tónusba mosódott össze, majd szinte egy csapásra beesteledett. Fél ötre a teljes látóteret befedte a sötétség.

Persze a napnak mindennap le kell mennie, nem várhatunk mindig azonos színvonalú teljesítményt. November 10-én délután az égbolt délnyugati részén elpotyogtatva kicsit a drappba játszó felhődarabkák sodródtak, némi szürkés lavírozással, de az ég felületének túlnyomó részét árnyalatlan, semmitmondó szürkés-kék alapszín fedte, és a hegyoldalak is tónustalan barnába tompultak. Csak a lemenő nap közvetlen környezete, a délnyugati égnegyed kis szelvénye ragyogott fel néhány percre a jégkék és a világos okker kontrasztjában, míg a tér és az anyag túlnyomó része jobbára kihasználatlan maradt. Ráadásul egy repülőgép is belerondította formaidegen, geometrizáló kondenzvonalát.

November 11-én vastag felhők borították az eget, így valójában már napkeltéről sem beszélhettünk. Mégis, negyed négy körül ezt a jellegtelen, szürke égboltot nyugat felől három fényesebb sávval jelölte meg a felhőket alulról érő fény, és ez az ikonográfiailag szegényes és meglehetősen közhelyes megoldás a maga szimplaságában nem volt minden kifejezőerő híján.

12-éről és 13-áról a legtöbb, amit elmondhatunk, hogy napközben kicsit világosabb volt, mint éjszaka. Egész nap esett. Ezzel szemben 14-én szép, eszköztelen, de expresszív produkciónak lehettünk tanúi. A keleti és északi égboltot teljes egészében tagolatlan, kékes-szürke felhőzet takarta, ez határozatlan kontúrokkal felszakadozott, de egy háromszög alakú darabja a horizonton egészen nyugatig húzódott, mintegy megismételve az égen a hegyek földi rajzolatát, és a nap éppen a hegy és a felhő metszéspontjában tűnt el az égről, széles, nagyvonalú foltokat rakva a hegyek karéjának nyugati-északnyugati lejtőire. Nem volt egy világszám, de látszott rajta az igyekezet. Szándékom szerint ez volt a megfigyelés utolsó előtti napja.

November 15-én azután fagyos, tiszta éjszakát követően egész nap vakítóan sütött a nap, a szél kitakarította a völgyből a ködöt és a falu füstjét, a naplementére tehát optimális körülmények között kerülhetett sor. A közelebbi és a távolabbi hegyvonulat metszéspontjából reflektorként vágott végig a szemközi oldalakon ez az éles, késő őszi fény, szabad szemmel is ki lehetett venni, ahogy a szinte vízszintes megvilágításban percről percre nyúlt a fák árnyéka, míg a koronák már a talajról kapták a visszaverődő fényt, és ez mintha az egész erdőt megemelte volna. A tisztások aranyvöröse hosszú fénysávokkal váltakozott, a fák koronája azonban már a kék háttérre rajzolódott, és ezek tövében a völgybe épült falut úgy nyelte el az árnyék, mint valami sötét oldattal telt gödör. A házakban kezdtek befűteni, és a derűs háttér előtt élesen kirajzolódtak a felszálló füst fekete szalagjai. Hogy iramodott a magasba az égett emberi mocsok, emelkedett, aztán a szél visszanyomta, majd újra szállni hagyta, míg végül a hegyek magasában szétterült és eloszlott, mögötte a hegyoldal árnyaival és fényeivel, nos, az szép volt.

Az ég Istenmezeje felett

A föld és a fény, bármennyire behatárolt, tereptárgyaiban, illetve forrásában és árnyékában megragadható objektum, mégis a mozgásra, az elindulásra ragadja az ember szemét. Az ég ezzel szemben hiába nem több optikai csalódásnál, hiába nem más, mint a végtelességnek a szem számára felfogható idevetülése, mégis a bezártságot közvetíti elménkbe.

Tekintetünk buraként méri fel a nappal végtelen kékségét és az éjszaka végtelen sötétségét. Az ég mint esztétikai tárgy túl kell hogy legyen az ég mint határfelület tapasztalatán, a végesség, behatároltság és földre-szorítottság szorongató lelkiállapotán. Vagyis egyfelől tudnunk kell, hogy a kék ernyő a fejünk felett a légkörbe lépő fény törése, hogy a rajta gomolygó felhők, a nap, a hold és a csillagok színe és formája nem fokozhatja le pusztá installációvá, *állványá* az eget, ugyanakkor másfelől azt is tisztán kell látnunk, hogy a mennyek országa (vagy más vallásokban a menny országai), az istenek (legyenek sokan, mint az olümposziak, vagy a monoteista kultúrák egyetlenei) birodalma, a szférák, a nirvána vagy az örök vadászmezők mind az ég *mögött* található.

Ég valójában nincs, holott mindnyájan látjuk. Az ég helyettesítő: ezt látjuk, mert mögötte az isteni van, ami a szemnek láthatatlan, az űr, amit a semmi tölt ki, és az értelmünk számára elképzelhetetlen, vagy a négydimenziós tér, a határos végtelenség valósága, amiről csak tudományunk tud, nem mi magunk.

Az ég maga az érzékelt metafora.

De vajon lehet-e egy ennyire átfogó valaminek, minden földi lény által közösen érzékelt entitásnak helye, esete, teljességét megbontó látószöge? Nem arról kellene-e beszélnünk, hogy hely és idő függvényében változnak attribútumai, vagy hogy a rajta-benne-általa megjelenő létezők – fényforrások, lebegő anyagi részecskék és repülő tárgyak – mit juttatnak eszünkbe, illetve miként módosítják az egészről való gondolkodásunkat? Vagy nem arról, hogy az eget tárgyazó gondolkodásunk önnön elménkről továbbit benyomásokat eszméletünkbe, azt teszi láthatóvá, ami lát, azt elgondolhatóvá, ami gondolkodik bennünk? Értelmes tárgymegjelölés-e az, hogy „az ég *Istenmezeje felett*”?

Éppen ez az a kérdés, amire mindent értékelő, mindenről az elfogadás vagy elutasítás dichotómiájában gondolkodó tudatunk adja meg a kézenfekvő választ: ha ez a rejtélyes érzékünk képes azt üzeni tudatunknak, hogy ezen a helyen, ebben az időben, ebben az állapotban az ég szép, illetve szebb, mint máshol, máskor vagy másképpen, gyönyörűséget ébreszt bennünk, vagy éppen ellenkezőleg, lehangel és elundorít, esetleg azt az érzést váltja ki bennünk, hogy ennek hatására megértettünk, megérezttünk valamit, ami pedig magában a szemlélet tárgyában nincsen jelen, akkor az ég, akár létezik, akár nem, akár a lét konkrétuma, akár az elme konkrétója: esetekkel, helyekkel és állapotokkal rendelkező objektum.

Márpedig az ég lehet szép és lehet csúnya, lehet felemelő és lehangelő, lehet tágas, de lehet szűk, nyomasztó, sőt ölmosan *alacsony* is. Sok helyen, különféle időkben és állapotokban láttam már az eget; láttam síkság, hegy, völgy, tó, sőt a tenger felett, láttam minden évszakban, fényben, esőben, még olyan ködben is, amikor alig láttam az orromnál tovább. Mindegyikből láttam szépet és csúnyát, megragadót és érdektelent, ízléssel és csiricsárét, vagyis nem a hely, nem a látószög, és nem is a saját hangulatom határozta meg a hatást, amit az égnek... nemcsak a látása, hanem egyfajta komplex észlelése tett rám. Persze mindenütt mások a befogadói adottságok. Más láthatok odafent egy nagyváros fényvel és füsttel szennyezett levegőjén át, más a mindig párás Balatonnál, megint más az Alföld tág látókörében, erős felszálló mozgású levegőjében. De ahogy a tájról azt mondhattam, hogy szépsége a tekintet mozgásától és a kilátópont adottságaitól függ elsősorban, a nap, a naplemente szépsége pedig napról napra változik, úgy az ég szépségéről nem beszélhetek. Az ég szépsége látvány és tekintet összekapcsolódásából adódik, és csak ebben a folytonos interakcióban lehetséges. Megtehettem, hogy amikor a földet figyeltem, átengedtem magam a hatásnak, hogy hermeneutikát kerestem a tájhoz; és a napot figyelve megtehettem, hogy a magam bíráló ízlését emeltem a látvány fölé, hogy önnön ellentmondásaival szembesítettem a fényjáték önszervezését, vagy más szóval, ha úgy tesszük, dekonstruáltam mindazt, ami a nap munkájából számomra megragadható. Az éggel azonban egyiket sem tehetem.

Amikor azt mondom, hogy például Budapest felett az ég alig látható a füstös-párás neonrőzsaszín légüledéktől, míg Istenmezeje felett tiszta időben a Tejút is élesen kirajzolódik, és gyönyörűségemet lelem akár nyáron, akár csikorgó téli hidegben, hogy kiüljek a kút mellé és a tücsökciripelés vagy a szarvasbögés kísérezőjével nézzem, vagy akár csak mellékesen érzékeljem a csillagos eget, ezzel nem az ég szépségéről beszéltem, csak a látási viszonyokról. Az ég szépsége egyfelől attól függ, hogy az adott hely, idő és egyéb adottságok engedik-e lényegi érvényesülését, ha úgy tetszik, szubsztanciális megnyilatkozását, vagy megzavarják valamivel. És persze tudom, hogy ez a zavar többnyire emberi eredetű lehet. De ennél sokkal fontosabb az a másik tényező, hogy létrejöhet-e a kölcsönös megnyilvánulás bennem, a nézőben, és az égben, a végtelent hordozóban, az odafentben. Sohasem lehet szép az ég, ha elvész a pillantás, amely magasára gyengéden tekint. Igaz, magam is ronthatok rajta azzal, hogy légtérét bemocskolom, vagy hogy nem nézek rá; de nem igaz, hogy nélkülem, a szennyező és figyelmét feleslegességekre tékozló nélkül szebb lehetne. Másrészt pedig azt is tudnunk kell, hogy nem lehet az ég pusztá üresség. Mert az nem lehetne szép.

Világ és ember ebben az összekapcsolódott tekintetben, ebben a magát megnyilvánító metaforában érintkezik egymással. Az űr léte és az ember élete érinti egymást ebben a fikcióban, a bizalomnak ezen a csak látható, de anyagiságként megragadhatatlan horizontján. Csak ember által lehet szép az ég; csak az ég alatt láthat szépséget az ember. Ez a horizont határozza meg helyünket, szabadságunkat és a világgal való kapcsolatunk természetét. Mert nem az a fontos ebben a kapcsolatban, hogy kicsoda vagy kicsoda mekkora teret és mekkora időt mondhat a magáénak. Hiszen senki és semmi, semennyit és semekkorát. De az ember meg nem rebbenő tekintete és az odafent tágassága éppen-el-nem-érhető távolságba kerülhet ebben a metaforában. És a végtelenség az értelemhez sohasem juthat ennél közelebb.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.